

Мартинюк С. В.

СТАНІСЛАВ БАРАНЬЧАК – ЛІНГВІСТИЧНА ПОЕЗІЯ ПОКОЛІННЯ 68

Анотація. У статті на прикладі ранньої творчості Станіслава Бараньчака у зіставленні з перехідним етапом творчості розглянуто поняття лінгвістичної поезії, яке складно співвіднести окремо з літературними чи філологічними розвідками. Окрім того, письменник конструє своєрідну новомову в знак політичного протесту і герметичний світ з трансформацією свідомості героя. Особливу увагу приділено аналізу найістотніших віршів двох періодів.

Ключові слова: лінгвістична поезія, Покоління 68, перший період творчості, аналіз віршів, поетичне слово.

Інформація про автора: Мартинюк Світлана Володимирівна, студентка, кафедра полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: svitlana_martyniuk@ukr.net

Martyniuk S.

STANISŁAW BARAŃCZAK – THE LINGUISTIC POETRY OF GENERATION 68

Abstract. The work focuses on recognizing the features of each individual language-centered poetics, refer ring to philosophy of common person and aesthetics. For instance the Generation 68 of Polish linguistic writers involves opposite results to the imperative “to protect my own language from fabrication and depravation”. The opposition “trustfulness-distrustfulness” does not cover all possible complications within the realm of poetic metareflection. These reflections are located between poetical optimism and pessimism. The latter is highly related to what is called “the crisis of language”. The work investigates the role of linguistic poetry of Stanisław Barańczak in breaking down the conventional optimism of Polish belles-letters style.

The article explores the use of irony as a form of linguistic dissidence in the poetry of a Polish poet, Stanisław Barańczak. It offers an analysis of poems, written in the period between 1968 and 1978 and which expose political and social preoccupations of PRL (Polish People’s Republic) at the time. It shows that the ironic stance serves as a dissenting voice against the politics of the state as well as the social situation, while the employment of extra-literary language serves the purpose of discrediting the “official word”.

Key words: Polish poetry, linguistic poetry, Generation 68, Stanisław Barańczak, common person.

Information about author: Martyniuk Svitlana, student, Institute of Philology, Department of Polish Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: svitlana_martyniuk@ukr.net

Martyniuk S.

STANISŁAW BARAŃCZAK – LINGWISTYCZNA POEZJA POKOLENIA 68

Streszczenie. Artykuł dotyczy figury «zwykłego człowieka» w poezji Stanisława Barańczaka. «Zwykły człowiek» funkcjonuje zwykle jako element tłumy, odwołuje do wartości związanych ze wspólnotą. Często jest pokazywany jako uwikłany w system. Jest pozbawiony prywatności. Jego podstawowe doświadczenie to osamotnienie i zmęczenie. Są one wynikiem aksjologicznej pustki. Dwie główne kwestie w tym zakresie – kim naprawdę jest «zwykły, szary człowiek», na czym polega jego sfera etyczna.

W badaniu oraz udowodniono, że poezja lingwistyczna to narzędzie docierania do znaczeń ukrytych o nieoczywistych. Stanisław Barańczak kosztuje swój własny, niemal hermetyczny świat, który może być wyrazem kontestacji tego, co realne.

Ważnym w tym pozostaje kontekst polityczny poezji lingwistycznej. W poezji pierwszego okresu twórczości Stanisława Barańczaka antropologiczny czynnik twórczości zawsze stoi osobno i wymaga szczególnej uwagi naukowców.

Słowa kluczowe: poezja polska, poezja lingwistyczna, Pokolenie 68, pierwszy okres twórczości, realność poetycka, zwykły człowiek.

Nota o autorze: Martyniuk Svitlana, student, Instytut Filologii, Wydział Polonistyki, Kijowski Uniwersytet Narodowy imienia Tarasa Szewczenki.

E-mail: svitlana_martyniuk@ukr.net

Найбільш неупереджені критики, як, наприклад, Єжи Квятковський, ніколи не піддавали сумніву, що Станіслав Бараньчак – «це поет, zaangażований в етос, побудову середовища людського спілкування, основу якого складають елементарні поняття істини та автентичності» [9, с. 13]. Сучасні науковці дискутують щодо поняття лінгвістичної поезії і її вираження в рамках філологічних досліджень. Зокрема, Станіслав Бараньчак завдяки своєму неповторному конструюванню вірша візуалізує і водночас руйнує мову під час соціотехнічного та маніпулятивного уживання.

Питання ранньої та пізньої творчості Станіслава Бараньчака як суто лінгвістичної, яка слугує тільки створенню своєрідної новомови, розробляли визнані літературознавці, критики та науковці, як наприклад, Володимир Болецький, Кшиштоф Беджицький, Йоанна Дембінська-Павелец, Єжи Квятковський, Даріуш Павелец, Піотр Слівінський, Пшемислав Чаплінський. Роботи цих науковців є підґрунтям нашого дослідження. З огляду на актуальність наукових пошуків, об'єктом яких є дослідження ранньої творчості письменника у зіставленні з перехідним періодом, ставимо за мету визначити виокремити пласти репрезентованого світу, трансформаційні чинники образу героя та дослідити поняття лінгвістичної поезії у розумінні Станіслава Бараньчака.

Той факт, що у 1972 році Єжи Квятковський писав про Бараньчака: «Він, як ніхто інший в цьому поколінні, в цій абсолютно новій течії, розуміє, що поезія є мистецтвом, і що для того, щоб бути справжнім поетом, не достатньо, щоб «бути правим» [8, с. 184] і підкреслював, що молодий поет розуміє мистецтво як надзвичайно вимогливий і консеквентний спосіб, як артистизм і майстерність, котрі можна підтвердити або спростувати, як таке, що викликає запитання, чим взагалі є мистецтво. Через кілька років критик дуже точно назвав його «віртуозом та моралістом» [7, с. 314].

Окрім цього, Володимир Болецький, аналізуючи способи демонстрації і використання мови у творчості поета, зробив дуже точне та важливе спостереження: «вірші Бараньчака є [...] спробою мовлення мовою про мову, намаганням виразного відмежування поетичної мови як метамови від соціолектів масової комунікації як предметних мов [...] в цій перспективі використовувана мова є предметом опису, демаскування чи пародії» [6, с. 151].

Сам Станіслав Бараньчак визначав поняття «лінгвістичної поезії» як діяльність, що спеціалізується на «демаскуванні зловживань, тереном яких може стати мова» [3, с. 11]. При цьому поет зазначав, що «викриття суперечностей мови, хоча може найбільше – через свою послідовність і свою історичну актуальність – є цінне, та проте не є одним можливим видом демаскування, яке повинна виконувати поезія».

На нашу думку, лінгвістичною вважається така поезія, в якій мова стає не лише «будівельним матеріалом» вірша, але й суб'єктом чи об'єктом зображення. Таким чином поезія стає алюзійною, асоціативною, з великою кількістю прихованих змістів. Вихідним пунктом мовної філософії лінгвістичної школи Покоління 68 було твердження, що поезія є найповнішою актуалізацією семантичного потенціалу мови (здатності до багатозначності, яка проявляється не багатстві сенсу, а у найбільшій сполучуваності слів).

Поети-лінгвісти критикують мову, як власне систему, що служить комунікації, мову як недосконалий засіб вираження думки. Основним методом, який вони використовують є спостереження і експеримент над словом на всіх рівнях: у реченні, фразеологічних сполуках, у слові як окремій одиниці, на морфологічному і фонетичному рівнях. Мова, згідно з поглядами «лінгвістичних» поетів, або компрометується і пародіюється, або «ламається» згідно з вимогами процесу спілкування.

Для Покоління 68 це омонімічна гра і гра з виразами, що мають затерту етимологію, а власне з фразеологізмами. Серед улюблених прийомів — парадокси, антитези, перифрази, звукові повтори. Деякою мірою притаманний лінгвістичній поезії і концептизм. Поезія Покоління 68, котре також називається «Нова хвиля», стала основною літературного руху на зламі 60-х і 70-х років. Її представниками є: Станіслав Бараньчак, Юліан Корнхаузер, Ева Ліпська, Адам Загаєвський, Лешек Шаруга, Ришард Криницький та ін. Кристалізація літературної програми припадає на період розквіту та активності «Нової хвилі» 1971-1976 рр., після чого рух Покоління 68 був придушений заборонами друкування в офіційній пресі.

Зважаючи на це, у перший період творчості (у збірках «Korekta twarzu», 1968; «Jednym tchem», 1970; «Dziennik poranny», 1972) Станіслав Бараньчак намагався зламати «панцир» офіційної мови через використання пародії, що

була пов'язана з конфронтацією різного типу антонімії: те, що фізичне та фізіологічне, з тим, чим є наша свідомість та духовність; те, що насправді символізує дійсність і дає ілюзію пізнання. Вірш, назву якого носить збірка «Jednym tchem» найповніше репрезентує ключову спрямованість поета у ранній період творчості:

*Jednym tchem, jednym nawiasem tchu
zamykającym zdanie,
jednym nawiasem żeber wokół serca
zamykającym się jak pięść, jak niewód
wokół wąskich ryb wydechu, jednym tchem
zamknąć wszystko i zamknąć się we
wszystkim... [2, с. 5]*

В інтонаційному та синтаксичному значенні цей вірш – це одне окличне речення, однак в ньому присутній певний порядок, побудований на принципах риторики: використання нарощування емоційної напруги аж до крику, болю, пов'язаного з фізіологічним станом, з мовленням через «zaciśnięte zęby». Нездатність висловлення, «ból mowy» пов'язаний з почуттям замкненості і ув'язнення «ryby w niewodzie».

Реальність, представлена у віршах першого періоду творчості Станіслава Бараньчака, побудована на концептуальній опозиції метафізичних понять: життя і смерті, кохання та зради тощо. «Керуючись принципом діалектики, кожна збірка являє собою комплекс явищ, пов'язаних з проблемами повсякденного, тривіального життя. Тому так часто у віршах змінюється напруженість руху, настрої та реєстри: з високої патетичної тональності на низьку. Це призводить до постійного стану контрастів, що стоїть в опозиції до класичного порядку, відповідності форми та змісту» [5, с. 137].

У структурі віршів Бараньчака цього періоду можна виокремити два пласти: перший, котрий міститься в умовності презентованого світу, викриває можливості перетворення одного предмету в інший, залежно від стану свідомості:

*Ta dłoń może być garścią i może być pięścią;
zaciśnięta, otwarta [...]
dłoń, która umie pełną garścią złapać
grudki słońca, co w rzece pełgają
zamrożonym żarem
lub pustą pięścią tłuc w zamkniętą bramę [1, с. 33]*

Здавалося б, що все відносно і обумовлене контекстом, а завданням поета є висвітлення і приведення прихованих значень. Але цей удаваний релятивізм залежить не тільки від станів свідомості, а й від етичної позиції реципієнта. На перший пласт накладається другий, додатковий, котрий викриває видимість так званого релятивізму: віршові протиставлення зображуються надзвичайно чітко і світ віршів Бараньчака підпорядковується принципу пізнавально-морального паралелізму.

«Sztuczne oddychanie» («Штучне дихання»), наступна збірка після «Dziennik poranny» («Ранковий щоденник»), постала в момент заборони друкуватися у Польській Народній Республіці. У зв'язку з підписанням «Листа 59», який висловлював протест 59 інтелектуалів проти внесення поправок до Конституції, яка обмежувала суверенітет країни, на період з 1974 по 1980 Станіслав Бараньчак офіційно не друкувався. З цією подією пов'язана часткова модифікація поетичного стилю і відмова від метафоричної візуалізації, які однак не послабили семантичну складність віршів.

Тож збірка «Sztuczne oddychanie» – це серія віршів Бараньчака в основному присвячена тому ж героєві. Незважаючи на те, що герой позначений літерами «N.N.» (Noteur Nomen – анонім), його особистість більш персоналізована, чітко окреслена і в більш рішучий спосіб формально відділена від ліричного героя цього вірша, чи, скоріше за все, від оповідача, що розповідає його історію.

N.N. проживає переломний день – день, коли прокидається його сумління. До цього моменту він був пасивним, слухняним предметом історії, яким маніпулювали за допомогою засобів масової інформації, і тепер він «zaczyna zadawać sobie pytania» («починає задавати собі питання»):

*«jak to się stało, żeśmy zaczęli
w to bawić? W te igraszki słów? W te kalambury,
przejęzyczenia, odwrócenia sensu,
w tę lingwistyczną poezję?» [4, с. 7]*

Трагізм особистості ліричного героя полягає в тому, що він усвідомлює неморальність власної поведінки і одночасно відсутність хоробрості, аби, пропри тиск реальності, жити етично.

Окрему увагу в цьому вірші варто приділити виразу «lingwistyczna poezja», котра означає

не лише один з напрямів сучасної польської поезії. У вірші вираз виступає у кількох планах: по-перше, окреслює спосіб мовної поведінки пересічного громадянина, котрий несвідомо оперує ново мовою, котра є тільки результатом своєрідної лінгвістичної «творчості», в основному неосемантизації. По-друге, у літературному трактуванні «lingwistyczna poezja» може означати або критику езопівської мови (використання якої є найбільш вірогідно алегорією, а не реалістичним описом). А по-третє, означає автоіронію, котра впливає з усвідомлення, що у період, котрий вимагає ясного визначення і прозорої моральної поведінки, обирається віршова форма, котра базується на мовній багатозначності.

У цій збірці подана у гострій формі публіцистична поезія, котра вже давно не зустрічалась у Польщі і польській літературній традиції. У той же час, як зазначає, Єжи Квятковський – це «безприкметникова поезія високої якості» [8, с. 187].

У «Штучному диханні» використано широкий діапазон художніх прийомів, розмаїття яких не ламає враження однорідності циклу, а тільки збагачує його і диференціює. Бараньчак одарований відмінним лінгвістичним слухом, чутливістю до індивідуальних мов і стилів, які присутні в нашій реальності. Особливо ті, що зустрічаємо в пресі, радіо та телебаченні.

«Штучне дихання» є психологічним аналізом великого духовного прориву та сугестії. N.N, як кожен, хто раптом побачив зовсім інший світ навколо нього, гостро і пристрасно «rzuci w przestrzeń naiwne pytania»:

*«Co myślisz ty, piszący artykuły
o tym, że jest i będzie coraz lepiej?
Tak, właśnie ciebie pytam. Co myślisz naprawdę?
Czy wiesz, co myśli o tobie sprzątaczką
froterująca podłogę w redakcji
o piątej rano?» [4, с. 19]*

Основні представлені моменти цієї трансформації вказують на безпосередність і серйозність. На початку у вірші «N.N. budzi się» ми концентруємось на стилі, якому притаманні максимальна короткість речень, суворий реєстраційний опис пробудження свідомості; на завершення «N.N. zapisuje coś na odwrocie pudełka z papierosami» – за допомогою витриманого пафосу стилю заповіту, шляхетної риторики ана-

фористичних повторень («ja, którz»), замкненої пародії затертої формули, котра зазвичай закінчує листи самогубців, стереотипної формули: прошу нікого не винити, «nikogo z wyjątkiem mnie» – збірка наповнюється іншим змістом, отримує новий моральний і соціальний вимір.

Наратор цього циклу віршів ставиться до свого персонажа з повагою і співчуттям до так званої сірої людини, яка, як правило, виявляється не сірою людиною. Окрім того використання цієї анонімної форми героя це своєрідний спосіб піднесення. Він обертається у двох метафоричних сферах. Перша з них – це метафора повітря, його недостатності, штучного дихання, яка подається у назві. Друга ж належить до іншої категорії: метафора хреста і розп'яття, яка присутня у вірші «N.N. zaczyna zadawać sobie pytania».

Узагальнюючи наведений аналіз окремих віршів, можемо констатувати наступне: естетика віршів Станіслава Бараньчака багата на гостроту форми та змісту. Нагромаджуючи протиставлення, поет захоплюється метафізичними принципами побудови світу. Загалом поет-лінгвісти Покоління 68, а серед них і Станіслав Бараньчак, своїм поетичним словом у такий спосіб репрезентують кризу мови як засобу порозуміння та людської комунікації. А використання таких лінгвістичних прийомів як пародія і демаскування тільки підсилюють сприйняття прихованого змісту. Станіслав Бараньчак намагався зламати «панцир» офіційної мови через використання пародії, що була пов'язана з конфронтацією різного типу антонімії: те, що фізичне та фізіологічне, з тим, чим є наша свідомість та духовність; те, що насправді символізує дійсність і дає ілюзію пізнання.

Аналіз матеріалу показав, що у структурі віршів Бараньчака можна виокремити два пласти: перший викриває можливості перетворення одного предмету в інший, залежно від стану свідомості, другий, додатковий, викриває видимість так званого релятивізму: віршові протиставлення зображуються надзвичайно чітко. Парадоксальним є те, що герой, позначений літерами «N.N.», у переломний період стає більш персоналізованим, чітко окресленим і в більш рішучий спосіб формально відділеним від ліричного героя чи, скоріше за все, від оповідача, що розповідає його історію. Саме тому багатоаспектний характер висвітленого питання потребує подальшої деталізації у наступних наукових розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barańczak S. Dziennik poranny, Wydawnictwo Poznańskie, 1972, s. 81.
2. Barańczak S. Jednym tchem (Poezja), Warszawa 1970, s. 51.
3. Barańczak S. Nieufni i zadufani. Romantyzm i klasycyzm na młodszej poezji lat sześćdziesiątych, Wrocław 1971, s. 31.
4. Barańczak S. Sztuczne oddychanie, Londyn 1978, s. 45.
5. Biedrzycki K. Świat poezji Stanisława Barańczaka, Kraków: Universitas, 1995, s. 308.

REFERENCES

1. Baranczak S. *The Morning Journal* [Dziennik poranny], Poznan: The Publishing of Poznan, 1972, p. 81.
2. Baranczak S. *Without Stopping for Breath* [Jednym tchem], Warsaw, 1970
3. Baranczak S. *Suspicious and Proudful. Classicism and romanticism in the poetry of sixties* [Nieufni i zadufani. Romantyzm i klasycyzm na młodszej poezji lat sześćdziesiątych], Wrocław 1971, p. 31.
4. Baranczak S. *Artificial Respiration* [Sztuczne oddychanie], London, 1978.
5. Biedrzycki K. *The world of the poetry of Stanislaw Baranczak* [Świat poezji Stanisława Barańczaka], Krakow: Universitas, 1995, p. 308.
6. Bolecki W. Język jako świat przedstawiony: o wierszach Stanisława Barańczaka. *Pamiętnik Literacki*, 1985, z. 2, s. 149-174.
7. Czapliński P., Śliwiński P. *Literatura polska 1976-1998. Przewodnik po prozie i poezji*. Wydawnictwo literackie, 1999, s. 428.
8. Kwiatkowski J. *Magia poezji: O poetach polskich XX wieku*, Kraków 1995, s. 446.
9. Pawelec D. *Poezja Stanisława Barańczaka. Reguły i konteksty*, Katowice 1992, s. 208.
6. Bolecki V. *The Language as Presented World: about poems of Stanislaw Baranczak* [Język jako świat przedstawiony: o wierszach Stanisława Barańczaka]. *The Diary of the Literature*, 1985, c-b. 2, p. 149-174.
7. Czaplinski P., Sliwinski P. *The Polish Literature of the 1976-1998. The Guide to Prose and Poetry* [Literatura polska 1976-1998]. The Literary Publishing, 1999, p. 428.
8. Kwiatkowski J. *The magic of the poetry: About Polish poets of the XXth Century* [Magia poezji: o poetach polskich XX wieku], Krakow 1995, p. 446.
9. Pawelec D. *The Poetry of Stanislaw Baranczak. Rules and Contexts* [Poezja Stanisława Barańczaka. Reguły i konteksty], Katowice 1992, p. 208.